

# З недавніх днів

Клим Поліщук

*(Із записної книжки)*

Колись мріялось завітати в Галичину гостем, щоб там спочинути духом своїм, виказати про ті тяжкі кривди, що чинилися нам пануючим царатом, і щоб навчитися боротись за своє право на рідній окраденій землі. Але, як каже наше прислів'я: "Не так склалось, як ждалось"...

З перших днів по замаху в Сараєві заворушилася Московщина. З-над "тихого Дону" посунули сотні донців на захід. Весь Лубенський і Кременецький повіти були заставлені донськими сотнями, які, не маючи що робити, поки що грабували місцевих селян та радзивилівських євреїв. Гайсаючи понад австрійським кордоном, вони скреготали зубами — "чому не напинається?.." Вигляд веселеньких хаток галицьких сіл і димарі бродських заводів вабили їх, як казка.

Почаївська лавра, поспішаючись, заготовлювала транспорта відозв до "подъяремныхъ братьевъ", а в Житомирі Евлогій мобілізував всіх москвофільських вихованців, що знаходилися в духовній семінарії та в школі попів ім. Кронштадтського; готувалися кадри москвофільських агітаторів; замишлялося "визволення під'яремної Руси". До надзвичайного збільшилася "бдительность" поліцаїв та жандарів, не було такого дня, щоб в місті не ставалося трусів та арештів. Видно було, що наближалось нечувано страшне діло. Люди спокійно займалися своїми справами, нічим не цікавлячись, але були й такі, що вже пошепки починали говорити: "Ой, неминуча війна, неминуча! Яка сила козаків посунула на Кременець!.. Не на добро це все починається!.."

Росія готувалася до нападу. З 17-го на 18-те липня 1914 року стало відомо, що в нас офіційно оголошена мобілізація, а російські газети загаласували про "підлоту" Австрії і "коварство" Германії. Заворушились у патріотичнім болоті чорносотенні песиголовці, і розпочалися безкраї дикі маніфестації, виголошування людожерських промов і розпалювання зненависті не тільки проти Австрії, але і проти місцевої людності — українців та євреїв. З сіл довгою низкою посунулися вози з запасними, яких відірвали від серпа і плуга. На свіжі стерні в полях полилися гіркі сльози народні, а на вулицях міських не втихали дикі вигуки чорносотенних маніфестантів.

Перша партія австрійських бранців була стрінута з ентузіазмом — якщо можна так сказати—бо житомирські патріотки засипали їх квітками, шоколадками, лікборами та цигарами так, що ті навіть не могли нести з собою всього надарованого. А коли стали прибувати свої ранені, то їх спершу всього розпитували, "чи страшно воювати і чи добре бити австрійців", а потім зовсім забували. Почалися сумні дні безнадійності й зневіри. Церковні дзвони видзвонювали перемогу за перемогою. На галицьку землю посунули слідом за військом всі темні сили: городові, стражники, урядники, попи, писарчуки і навіть греки, що чистили на вулицях чоботи, знайшли собі тепленькі місця

у Львові. Розпочалося транспортування награбованого добра; стражницькі жінки на базарах продавали шовкові сукні і портрети невідомих осіб в золочених рамах.

—Прощай, рідна Галичино, культурне огнище України!.. Не побачиш ти нас гостями в себе, а ворогами лютими йдуть однокровні брати твої, щоб вгородити свого багнета в твої братні груди, без жалю глумитися над нашими спільними національними святощами. Розпочалося одверте знущання над душею народу.

Скоро призвали і мене до зброї, та не за волю пригніченого народу мав я боротися, а йшов гинути на криваві поля во ім'я насильства і гніву. Своєю кров'ю мав скроплювати ганебні кайдани царської неволі.

Пам'ятаю, як довгим ешелоном серед крикливої сірої юрби я їхав туди на захід, до галицької землі, на бенкет кривавий...

Знайомими місцевостями Волині сунувся наш, на всі голоси виспівуючи, ешелон, а назустріч йому їхали мовчазні довгі поїзди з червоними хрестами. Вже недалеко від кордону, за Дуб— ним, посунулися товарні поїзди з галицькими втікачами від "звірства мадьярь", як писали тоді московські газети. За Бродами по залізничній колії стояли на запасних лініях поїзди, напаковані галицьким добром, генералами, жандарами та поліцаями. Багато того самого добра валялося порозкиданого по ровах біля залізниці в околиці ст. Ожидова. Тут можна було бачити всі речі домашнього вжитку, починаючи від кришталевого посуду і кінчаючи оксамитовими канапками та дзеркалами. Все це було у свій час вивезене зі свого місця і тепер покинене тут, позаяк наших гонили не тільки що з-за Перемишля, але і Львів прийшлося покинути. Генерали знаходили свою присутність на полях бою зайвою, а поліцаї просто втікали, і тепер всі вони цілими ешелонами спішилися втікати з того тепленького місця, де так славно погріли руки на чужім пожаріщі.

Ось і Галичина, знищена і сплюндрована, розгорнулась перед нами. По дорозі на Красне багато могил сумують і безліч хрестів біліють скрізь, що поставилися на могилах загиблих у боях осінніх проклятого першого року війни. Кругом на небосхилі чорніє небо від диму пожеж. Сонце схиляється на захід в димову заслону. Гримлять гармати, і здригається земля... Ми висаджуємося з брудних вагонів і перше, що кинулося в очі, се платформа станції, вся завалена раненими. Ми построїлися в ряди і пішли польовою доріжкою на димову заслону. По боках шелестіли жита, а в горло лізла порохнеча, що несла було йти. Сонце зайшло нам у дорозі, і червона ніч галицька привітала нас своїми грізними шумами.

Довгий ряд димарів показував, що тут було село, і вночі воно палало в огні і світило нам в дорозі, як маяк, а зараз тут тліли кучі вугілля і біленький димок слався на зелені поля. Цілою зосталася тільки церква на краю села. Тут же біля церкви, на цвинтарі, серед старих могилок і хрестів, як комахня, ворушилися солдати. Тут нас якісь генерали поділили на сотні і порозводили по полках 33-ої піхотної дивізії, що отаборилась по ярах та гаях, позаяк в селах господарювали козаки. В той час в полках сеї дивізії налічувалося не більше як по 500 чоловік, а решта ж, тисяч по три—загинули навіки в карпатських проходах, за Перемишлем та Львовом. Нам подавали старі

карабіни з погнутими багнетами і ми стали частиною дієвої армії. День і ніч з заходу на схід, валка за валкою, сунула сірою юрбою розпорошена отара наших недобитків, до яких прилучились і ми. Йшли усіма дорогами і шляхами до повного знесилення, а слідом за нами небо курилося курявою, села палали в полум'ї пожеж, сонце сумно виглядало з димової хмари.

Разом із нами по всіх доріжках і полях довгою низкою тягнулись галичани: горожани в капелюхах і з краватками, з парасольками і якимись пакуночками в руках, євреї їхали "бідою" зі своїми бебехами, селяни їхали возами і йшли пішки, гонячи перед собою скотину. Над дорогами стояв гомін важкий, чулись ридання — і все це зливалось в один глухий шум, як зітхання бурі. Зітхаючи до Бога і втираючи сльози, прямували вони на захід із жахом в душі, що стріне їх там, у східній Московщині, куди їх гонили козацькі наїзники?..

Ми йшли назад. Минули Красне і білою брукованою дорогою посунули на Олесько. Ліворуч розгорталися чудові зелені Підліські гори, а праворуч пишалися спілим колоссям широкі лани, серед яких виднілися зелені села, від яких здіймалися вгору стовпи диму і виблискували язики пожеж. Понад дорогою стояли хрести і фігури святих із написами українською мовою. Один із таких написів є в моїм записнику: "Старанем сердечним во славу Божу і спасіне душі сооружися сей святий пам'ятник Миколаю ґаздою містечка Олесько Осипом Луциком, щоби Бог милував від нещастя і ниву від граду глядів. Року Божого 1910-го, Серпня 5-го посвячений парохом церкви Матері Божої неустаючої помочи".

В Олеську знаходиться чудовий образ Матері Божої неустаючої помочі, який селянами дуже шанується. Коли наш полк, знесилений довгим переходом, добився до містечка, то всюди на воротах і на дверях хат був виставлений сей образ, "щоби Бог милував від нещастя"...

\* \* \*

Біля містечка Олесько, на зелених Підліських горах, серед піль далеко виднівся високий залізний хрест, поставлений в пам'ять Шашкевича селянами галицької України. Цей хрест я бачив ще тоді, як ішов у валці "земляків" на Олесько і, коли стало відомо, що в Олесько наш полк став на триденний спочивок, то я на другий день вирішив піти туди і на самоті пожуритись над нашою лихою долею. Цей хрест я знаю ще з весни 1911 року по тих численних фотографіях, що містилися в наших ілюстрованих часописах під час святкування пам'яті Маркіяна Шашкевича в Галичині.

В селянина, в хаті якого оселився, я скоро зробився своєю людиною. Скоро на столі парував чайок, молоко, і я повечеряв на славу. Господар, високий, чорнявий, літ 50, сидів біля мене на лаві і розповідав про свої вжитки, що в них робилося до війни і що сталося під час війни. Скоро почули й інші сусіди, що там є "українець з-під Києва", і ось крадькома почали вони сходитися в хату з низько опущеними головами і очима, червоними від сліз, бо в той день, як ми прийшли сюди, тут здорово погосподарювали козаки, а через те багатьом довелося плакати...

— Гей, як наїхало їх сюди, так видимо й невидимо. А такі люті, що не дай Боже! В

кожне подвір'я заглянули. На полі половину череди забрали і погнали з собою, дітей пастухів нагаями так побили, гай-гай!.. Старий Тимко хотів свою корову забрати від них, так вони так його канчуками збили, що сорочка вся червона стала. Зараз лежить старий і, певне, що до ранку не виживе, а тут і висповідати немає кому, бо нашого пароха вчора москалі забрали, а сюди Яремка попом приїхав; він колись у дідича льо— каєм служив, а потім десь аж на Почаїв пішов. Три роки не було його, аж отее повертає сюди вже патлатим і каже: "Тепер я тут буду парохом, а ти вибирайся, еретику проклятий..." Ми не хотіли пускати свого старого пароха, але приїхали якісь москалі з шаблями та й забрали його від нас. Ну, а ми ще, слава Богу, юдами не стали, щоб до запроданця Яремки йти",—скаржився старий сивоусий господар.

—Погляньте, пане, що отее за квиток? Сьогодні в мене один капітан коня забрав для себе. Отак сам став за ворітьми, а в хату послав салдата. Кінь сотню ринських коштував, такий був фай— ний кінь, а він прийшов та й каже: "Надавай, бабка, свою лошадь нашому камандиру!" А я йому кажу, що немає в мене, бо я ж не знала, чого він хоче. Але він як визвірився до мене, кричить та кулаками махає: "Какъ это ты врешь, баба! На вотъ тебѣ билетъ за лошадь, а я самъ вазьму ее!" Що ж я мала робити, сказала, нехай забирає собі, а він тоді дав мені отсього квитка та й у двері. Я дивлюся собі на нього, що то він візьме, а він до коня та за гриву його і побіг за ворота. А заки я добігла до воріт, то його і слід пропав,—скаржилась мені ще досить молода жінка.

Я взяв того квитка і прочитав написані олівцем слова: "Смотри, сохраняй и какъ солдатъ захочетъ, то мы..." Дальше було читати соромно і боляче, а написаного було ще багато.

Стало тяжко і боляче. Серце не могло витримати такої наруги над людьми. Я розповів все щиро і сердечно. Люди плакали, а я сидів мовчки і пригадував той час, як я мріяв приїхати сюди гостем. Тоді я по щирості научив їх, як стрічати москаля... Скоро розійшлися поодиноці всі сусіди і в хаті лишилася тільки сім'я: господар, його жінка, дівка літ вісімнадцяти і два хлопці— школярі.

Сумно дивився господар на своїх хлопців і промовляв: "Школа зачинена, науки немає, зовсім здичавіють діти!.. Старший син десь зі стрільцями пішов..."

Дівка розповідала мені:

"Ото як тільки почалася війна, то тут з'явилася така сила москвофілів. Мій брат, студент Львівського університету, був головою нашого січового товариства, ото ж скликав всіх січовиків і став казати, що москвофілів вигонити треба, але поки сюди та туди, то багато їх десь поховалося... Взяли з десяти п'яниць сільських, а потім і випустили. Одного затримали вже наші жовніри, як він до москалів втівав; в нього найшли цілу паку розмальованих мап, і всі села, де найбільше українців, були визначені жовтими цяточками. Його мадяри повісили на вербі, що біля цвинтаря..."

Потім ще й жида на деяких українців понабріхували, що вони начебто москвофіли, так мадяри і тих забрали...

Як стало підходити московське військо, то брат забрав стрільців і подався з ними до Львова, а я прапор січовий в землю закопала. Москвофіли потім, як прийшли москалі,

шукали його і не знайшли... Москвофіли зараз читальню "Просвіти" знищили, а в школу монахи приїздили з Почаєва, і зараз там хліб роздають тим, що в православ'є переходять..."

Став розпитувати про свято Шашкевича і як йому пам'ятника ставили.

— Гей, яка радість була тоді в нас! Скільки зі Львова було людей! Весь Золочівський повіт зійшовся на зелені гори. Ми з Олеська з процесіями, як на відпуст, всі пішли... Я тоді вірші декламувала; січовичкою ж я...

Я став питати, як би мені з ким-небудь пройти завтра туди, на гори, до хреста. Вона зітхнула і сказала:

— Там зараз сумно. Я боюся зараз виходити, але хлопці були позавчора біля пам'ятника і бачили, що там залізна огорожа розібрана, мідна дощечка з надписом погнута, подряпана і портрет Шашкевича тяжко зневажено.—Останні слова вона сказала крізь сльози.

До самого ранку пролежав я, не стуляючи очей, а ранком, як сходило сонце і ще спали навіть наші "чудо-богатирі", я городами вийшов на ячмінні поля і полями вийшов на доріжку, що білою биндою\* тяглася в зелені гори. Йшов поспішаючись і остерігаючись всякої зустрічі, тому що я не мав у себе ніякого "удостоверенія".

Вже сонечко викотилося на небо, червоні промені заграли на косогорах, в галях на горах защебетали пташки, в долинах, хвилюючись, дрижав срібний легенький туман і так вільно дихалося тут.

Он вже і хрест Шашкевичеві. Здійняв кашкета і побожно перехрестився, як тільки може хреститися вірний віруючий на образи в церкві. В той час я почував себе в храмі природи, і цей хрест —пам'ятник галицького співця—був моєю найбільшою святиною.

Але, мій Боже, що за дикі сили конозились тут?!

Штахетки були поломлені, якимись пекельними силами була погнута і порубана дошка з написом, слова стесані чимось острим, наче сокирою, і сам бронзовий горельєф із портретом Великого Поета Галицької України був подряпаний остріями багнетів. Через лице від уст і до лівого ока йшов глибокий шрам "четы— рехграннаго"...

Серце тяжко боліло, і я повернувся звідтіля на дорогу, і страшно було оглянутися назад, страшно було милуватися красою зелених гір і слухати спів пташок...

\* \* \*

На другий день нашого пробування в містечку, коли спочили "земляцькі" ноги, все Олесько зашуміло від веселих пісень. І наші "земляки" пішли по козацьких слідах: зашвендяли по хатах

Биндою—стрічкою. "гімнастюрки", по дворах закричали кури і гуси, залементували євреї. Бебехи витрушувались на вулиці, і білим пухом, як снігом, були всипані всюди будинки і дерева. В білий пух прибрані земляки варили вечором смачну вечерю, а на дрова пустили сіялки та віялки, які стояли по клунях.

Воістину великий ти, Галичанине, і як тільки ти міг терпіти ті страшні кривди, що чинили тобі твої "освободители"?! "Земляки", понапивавшись горілки, виспівуючи, ходили попід вікнами і вигукували: "Атапри! Чаво двери закрыты? Шпіоновь попрятали,

что ли?.. Бабы, какого чорта позапирались!.."

Десь запалили хату, і червоне полум'я освітило розгульні банди "земляків". Але ось накінець з'явилося і начальство. "Земляки" тихцем стали розлізатися по клунях. За ворітьми захлопала нагайка і почулася лайка—начальство наводило порядок...

\* \* \*

На третій день нашого пробування в Олеську в церкві задзвонили на набоженство — мав правитись якийсь "благодарственный" молебень. "Земляки", вистроївшись, пішли зі своїм начальством до церкви. Я пішов теж з цікавості, хоч міг і не йти... Біля церкви товпилося багато солдатів, а в церкву мало кого пускали, бо вже там було начальство. Всі побожно хрестилися, гаряче молилися, наче й не вони здіймали вночі шум і крик, наче не вони грабували людей і наводили на всіх страх своєю гульнею.

На третій день після служби ми вирушили далі. Разом з нами стали виходити і люди. Наїхали козаки і загосподарювали. Забравши з церкви дзвони і всі цінніші речі, поперед нас виїхав і москвофільський піп Яремка. Як з рідними, попрощався я з милими і бідними господарями. Господар, в якого я мешкав три дні, казав на прощання:

—Тяжко тільки витримати це все. Але, от побачите, що ще колись настане година і встане Україна... Як будете тоді живі і здорові, то завітайте до Олеська, просто до моєї хати...

Пишешь, пишешь царь шурецькій,

Пишешь нашому царю...

Галичани мовчки дивились на нас, як на незрозуміле з'явище.

На полі якісь солдати, поспішаючись, копали шанці... Австрійці йшли слідом за нами...

\* \* \*

Знов ішли через палаючі села, а іноді село починало горіти ще перед нами, і тоді ми мусили обминати його, надаючи собі дороги. Накінець ми стали на спочинок в селі Гаї Бродські недалеко від Брод. В селі була читальня ім. Качковського, піп москвофільський і багато москвофільських газет. Тут же я побачив багато книжок, друкованих у Почаєві.

Розпитуючись в селян, якої вони віри, я взяв, що тут православних не більше 20 чоловік, та й ті тільки на днях вихрестилися. Між іншим, взяв, що тут була читальня "Просвіти", яку спалили почаївські монахи. В хатах в селі багато лежало чисел тогорічних газет "Діла", "Громадського Голосу", "Місіонара" і сила українських книжок. Трохи чудно було відчувати, що тут під боком, в віддаленню 12 верстов є такий край, де все вічно спало під згуки лаврських дзвонів і запаморочувалося отцями—чорносотенцями. Навіть в таку страшну годину, коли над всім панували козацькі нагаї, ці свідомі люди знайшли в собі досить сили терпіти знущання, але не зрадити самому собі.

Тут я замешкав у хаті молодого ще селянина, який до війни був навіть головою сільського товариства "Січ", а зараз глядів поля та огороди і сумував, що немає своїх

газет. В його саду була досить порядна пасіка з вуликів Дадана, якою він особливо дорожив. Але вже на третій день нашого пробування в селі хтось викурив сіркою всі рої і забрав чільники з медом. Селянин, оглядаючи свою шкоду, аж волосся рвав на голові, але що ж поробиш? Поахав та заплакав тихенько, і на тому кінець. В ту ж саму ніч він ходив у Броди за акушеркою, бо жінка заходилася подарувати йому сина... А тут такий збиток вчинили... "Де тонко, там і рветься, — сказав він мені другого дня вранці.—Жінка лежить, дитину треба охрестити і немає кому. А тут ще й козаки приїхали вигонити нас. Що його тепер у світі Божому робити?!."

Справді, що я йому міг порадити, досить надивився я там, починаючи від Львова. Він стояв і втирав сльози: "Коней я не

маю, а вона лежить і як же я її покину?" Я знав, що випроситися немає що й думати, а порадив де-небудь сховатися, може, не вишукають, прокляті...

Він ще постояв трохи передо мною мовчки, а потім знов заговорив: "А цієї ночі козаки ось на сусідську хату напалися вночі і знасилювали дівку. Бідна, через вікно думала втекти від них, і так страшно порізалась. Ноги і груди як бритвою зрізані. Але не втекла таки, бідна. Зараз лежить хора і нікому поскаржитися... їх там аж п'ять було... Стара мати глуха і спала в коморі, бо москалів боїться, а от донька не боялась!.."

Мовчав він, мовчав і я, мовчки стиснули один одному руки і розійшлися в свої сторони.

Не знаю, чи вдалось йому втекти від козацьких рук, чи ні? Але більше я його вже не бачив.

\* \* \*

Останнє галицьке село лишилося за нами. Ліворуч, на високій горі, стояв Домініканський монастир, а впереді стояли кордонні стовпи австрійської держави. Тут ми стали на обід, спочинули годин зо три, і я простився з Галичиною. "Земляки", побачивши перше село, в подорожніх людей питалися:

— Яке це село?

— Руска Дрань! — чулося в відповідь.

—Як, як зветься?—допитувалися.

—Руска Дрань! — відповідали подорожні.

"Чого вони лаються, австріяки, певне, радіють, дивлячись на нас", — чудувались земляки.

Мовчки перейшли російський кордон, ще раз всі оглянулись на захід і ввійшли в село Руска Дранча. Перше село нашої землі не дуже-то зраділо нам, і ночували ми на вигоні, де вранці зганяють скотину до череди.

Д.А.,

1917 р., 20 червня